

Марија М. Шљукић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
marijasljukic0402@gmail.com
0009-0000-8824-367X

УДК: 821.163.41.09-31 Velmar-Janković S.
doi: 10.19090/zjik.2025.15.155-169
оригинални научни рад

ПОЕТСКА СЛИКА БЕОГРАДА У *БЕЗДНУ* СВЕТЛАНЕ ВЕЛМАР- ЈАНКОВИЋ¹

САЖЕТАК: У раду се проучава знаменити период развика Београда у доба владавине кнеза Михаила Обреновића, по много чему почетак модернизацијског процеса и претварања оријенталне вароши у град у савременом смислу. Временски интервал, делимично суженог оптикума, пружа увид у модерне модификације испољене у друштвеном, културном и политичком слоју града. *Бездно* се разбоковава сложеносту породичних, пријатељских и владарских односа на индивидуалном (Михаило, Јулија, Милош, Анастас), а пуноћа доживљајности изражава се формирањем карактеристичних колективних слика Београда у контексту преломних историјско-друштвених дешавања. Романескна структура остварује се сублимацијом историјског, политичког, културног и друштвеног памћења израженог односом према језику, фотографијама, све до наративних техника (дневник, бележница, писма), чиме се изграђује интегрална фреска Београда проматране епохе. Аналитичка метода у садејству са поетиком простора представља примарни начин конфигурације градског амбијента, док се потпунија запажања, како на нивоу ликова и њихових релацијских односа тако и на домену корелације центар–периферија, особито специфичних микрохронотопа (егзистенцијални простори ликова, Лицеј, соба, башта), остварују сплетеношту психоанализе, фолклорног кода и феноменологије имагинације Гастона Башлара. Циљ истраживања представља конституисање Београда на два нивоа: као престонице обухваћене трансформацијом и улоге и значаја града и шире преламања утицаја државе унутар европских оквира.

Кључне речи: Светлана Велмар-Јанковић, *Бездно*, Београд, поетика простора, феноменологија имагинације

Светлана Велмар-Јанковић, обликујући романескну структуру *Бездна*, остварује разгранату перспективу Београда, запажајући премреженост политичког, историјског, друштвеног и културног лика града. Психоанализа у

¹ Рад представља део докторске тезе аутора под називом *Хронотоп Београда у прози Светлане Велмар-Јанковић* (ментор проф. др Предраг Петровић), одбрањене 25. 9. 2024. на Филолошком факултету у Београду.

сагласју са феноменологијом имагинације формира интегралну слику јунака, детектујући развојну нит мењања и преобликовања њихових суштина обухваћених контекстом епохалних промена. Србија и Београд показују се у опсегу ширих европских корелација, чиме се запажа не само историјско-политички домен урбане средине већ и функција владарског пара и њихова мисија свеобухватног преображаја социјалне панораме. Целином романескне сфере исказани су јавни ареали и приватни простори, чиме се заокружује пуноћа егзистенцијалних токова ликова. Колективни идентитетски код Београда оприсутњен је у чворишним тачкама *Бездна*, указујући на преломне временске нити.

Лик града током друге половине 19. века обликован је на многозначне начине, кроз контраст српског дела вароши и турског града, са особеним упливом историјског. Модернизацијски процеси који су захватили просторност током друге владавине кнеза Михаила, по много чему значајног периода националног успона Кнежевине Србије, имали су одјека у готово свим гранама и порама свакодневног живота. Културни код испољавао се кроз зачетке Народног позоришта, Читалишта, Народног музеја, али и рад истакнутих прегалаца на језику попут Вука Караџића и Ђуре Даничића. Михаилова визија свеукупне српске европеизације у унутрашњости земље долази до изражаја у градњи путева и мостова, развоју индустрије и железничке инфраструктуре, успостављању телеграфских и поштанских веза међу градовима.

Фигура Београда заснована је на проматрању битно другачије просторности у односу на данашњи изглед, показујући наизменичне утицаје Истока и Запада (Земун као део Аустријске царевине; турски део града, наслеђе Отоманског царства, уоквирен зидинама Стамбол-капије, те српски део вароши), како у домену свакодневице тако и суптилније: у начину размишљања и формирања психолошких ликова становника. Простор у битној мери одражава интимни свет ликова, обликујући се у складу са вредностима и начелима, превасходно патријархалног друштва. Хајдегер, промишљајући о свепрожимајућем ефекту просторности, констатује чињеницу да се дефинише само кроз садејство појединца и окружења:

Kad je reč o čoveku i prostoru, izgleda kao da je čovek na jednoj a prostor na drugoj strani. Ali prostor ne stoji naspram čoveka. On nije ni spoljašnji predmet ni unutrašnji doživljaj. Netačno je da postoje ljudi i van njih – *prostor*; jer, kad kažem ‘čovek’ i uz pomoć te reči mislim na stvorenje koje postoji na ljudski način, to jest – koje stanuje, tad imenom ‘čovek’ nazivam već i prebivanje (Hajdeger 2009: 317).

Однос између Врачара и Дорћола одражавао је тадашњу стварност подељеног идентитетског кода Београда. Дорћол је своју суштину изражавао кроз место егзистенцијалног простора, махом турских житеља уз неколике изузетке из редова Срба и Јевреја, док се Врачар формирао у домену обитавања српског становништва. Дорћол је конципиран кроз елемент воде, бројне чесме и бујно зеленило, што истиче бит овог дела града. Насупрот томе, Врачар се конфигурише у домену метафорике ватре и симболике светлости, све више прерастајући и постајући митски хронотоп.

Стилематичност наслова одражава суштинско обележје поетичког надахнућа Светлане Велмар-Јанковић кроз симболизацију светлости. Метафорика наслова исказује почетни, унутрашњи немир самих личности, који унутрашњи глас њихове бити изражавају кроз три посве другачија начина, али у суштини три одраза истих дешавања поринутих у нутрину спрам психолошких склопова. *Бездно* представља колико провалију толико и тамни принцип, али и уплив сени на свакодневном плану уз укрштање са историјским, политичким и економским приликама ондашње Србије.

Симболизација светлости је на неколико нивоа приказана, првобитно кроз просторност и природно окружење, али битна разликовна нит активира се тек проматрањем самог кнеза Михаила и кнегиње Јулије, као и рефлектовањем појединих кључних момената њиховог односа из визуре Анастаса Јовановића.

Амбивалентан однос оца и сина, патријархалног господара Милоша и његовог наследника Михаила, дубинску заснованост остварује тек продором визије Сенке. Визија се активира као одраз Михаилових дубоко проживљених емотивних стања у тренутку свитања, чиме се показује фолклорни код. Кнез Милош је омогућио Михаилу онај простор животне сигурности и ослонца, као и доцније породичне хармоније, оличене имањем Иванка, чиме долази до заокружења и оснаживања фигуре Михаила након периода политичког пада и напуштања Србије (прва владавина, 1839–1842).

У сну сам осетио како ми на постељу спушта се. ‘Добро је и потребито покоран и послушан син своје родитељу бити, али ти у покорности својој претеран си. [...] Знадем, лакшије је све терете државне остарелом Баби препустити, па он у бахатлуку свом старачком нек неправду у име правде чини, шта ти ту можеш, јел тако? Дркћеш ти од опасника маторог као и кад си малушко био. Дечарац си пред Њим остао, и ту ти помоћи нема. А овамо си се у слави вратио, да правду и законитост свом народу донесеш. Па шта чекаш?’ (Велмар-Јанковић 2006: 74).

Хармонија простора и стопљености Јулије и Михаила одражавала се кроз истицање ведријих страна интимног брачног односа. Културни код испољавао се кроз контрапункт мирних вечери уз Јулијино свирање клавира са Михаиловим читањем. Однос Михаила и Јулије степенан је почетком брачне релације, готово идилично приказане просторношћу Иванке. Динамизација се отеловљује кроз убрзани темпо прво друштвених, а доцније и политичких обавеза, што оставља далекосежне последице, мењајући коренито како њихове индивидуалне портрете тако и суштинску међусобну повезаност.

Јулијина адаптивност на нову средину своје протозачетке остварује још у периоду живота на имању Иванка, кроз окренутост усвајању језика, а можда још значајније елементима (вез, народне песме и приче, обичаји). Михаило заједно са Јулијом проучава националне симболе трајања и претрајавања, истичући особине народа, али и основне константе на којима почива целокупност колективне судбине унутар задатих оквира. Генеалогичка Јулијина породица остварује се кроз упућивање на митског претка, историјску личност, Јаноша Хуњадија (Сибињанин Јанка), чиме се расветљава тама историјских дубина, активирањем слојева београдске прошлости, аустријског периода у развоју града, као и значај упоришне тачке Калемегдана.

Михаило, знајући за Јулијину велику заинтересованост за народне вредности, дарује јој српску ношњу за рођендан. Том приликом Анастас Јовановић јој на Иванки поклања албум са фотографијама тадашњег Београда. Прослава Михаиловог рођендана на имању активира лично сећање на два пресудна догађаја, који се и у доцнијим приликама лајтмотивски појављују: напуштање Србије након губитка политичког утицаја после Вучићеве буне и обред прелаза – смрт мајке Љубице. Алаида Асман наглашава значењску компоненту памћења у процесу стварања идентитетског кода, али и доцнију динамичку вредност у окриљу породично-пријатељских односа: „Моћ сећања, *ma kako upitna bila, ono što ljude tek čini ljudima. Bez nje ne bismo mogli da izgradimo nikakvo sopstvo, niti da s drugima komuniciramo kao individualne ličnosti*“ (Asman 2011: 22–23).

Простори складног брачног односа донекле се настављају преласком младог пара у Србију. Кнез Михаило је дубоку осећајност показивао и кроз призоре уређења дворског комплекса и одаја за будући Јулијин егзистенцијални продор и уклапање у нову средину. Уклопљеност и стопљеност емотивних стања јунака са околином метафорички се испољавају кроз микропростор баште.

Башча према Теразиској улици на најлепшије уређене башче у париским отменим квартовима сличи, а онај део башче што је према Батал-цамији

окренут, за различне је потребе већем уређен; стазе за шетњу ситним белим шљунком посуте [...] (Велмар-Јанковић 2006: 99).

Концепт њиховог егзистенцијалног обитавања на двоструки начин се реализовао: кроз очитовање политичког и у повећаном степену друштвеног аспекта. Особито је Јулијина улога интензивно проживљена од интимних посела госпођа из највиших београдских кругова заједно са супругама дипломатског кора, излетима паробродом Савом и Дунавом, Михаиловим ловом, Јулијиним музичким поселима, преко организације прослава значајних религијских празника у дворском окружењу, до уприличивања балова. Друштвена страна Јулијине личности испољавала се и у дотицају са образовним и културним кодовима, али и истицањем њене и Михаилове покровитељске улоге (школовање надарених ученика у иностранству), као и кроз бал у корист изградње Прве српске болнице.

На Јулијин предлог а уз моју подршку, Обштина београдска вечерас велики бал приређује. Договор је да светосавски бал обичајем постане. Сав приход ће у корист овдашње болнице дати се. [...] Сви ћемо прилоге високе овоме добротворном предузећу учинити, а верујем да ни страни консули у тому неће изостати, [...] Бал ћу ја, са Јулијом валцер плешући, отворити (Велмар-Јанковић 2006: 206–207).

Преласком у Србију, Јулија се ради бољег уклапања у средину консултовала с Ђуром Даничићем, како око језичких питања тако и у вези са свакодневицом народног живота. Продор тамнијих нијанси, односно осећај да се ништа или скоро ништа не мења набоље, како у политичком тако и друштвеном коду Србије, утиче на Михаилову све већу посвећеност државничким бригама, што се директно одражава на однос са Јулијом. Динамизација брачних релација открива прозирност психолошких профила Михаила и Јулије, а укључивање тмурних наспрам ведријих страна формира се кроз све чешће Јулијино одсуствовање из Београда (испрва дипломатски односи са страним државама), што ће касније довести до расцепа међу њима.

Тишина нам се у Двор увукла, мада Ј. музичка посела вечером приређује. Сви на њена посела радо долазе. [...] Али тишина се ипак углавила међу зидове. [...] Сада су озбиљан Кнез-наследник и његова супружница постали (Велмар-Јанковић 2006: 193).

Михаилова повезаност и оданост земљи у периоду изгнанства, дочаравају се пријатељством, али и поучавањем језичком изразу Вука Караџића (*Рјечник* и *Граматика*). Културни ниво града Беча, смењивањем опера,

позоришних представа, концерата, балова, пријема (кнез Метерних), коњских трка, салона – представља срж друштвеног живота, али и репрезентовања мале Кнежевине Србије унутар највиших кругова европског племства. Контрастирањем раскоши културног и друштвеног идентитета града Беча спрам српске реалности, у Јулијином психолошком склопу обликује се донекле неповољна поетска слика просторности, уграђујући се у емотивна стања и промену расположења у контексту Михаила. Уплив политичког манифестује се кроз преломни тренутак Светоандрејске скупштине, која доводи до промене историјске парадигме – смене династија Карађорђевић и Обреновић (кнеза Александра Карађорђевића замењује кнез Милош Обреновић), чиме се остварује најдубља емотивна жеља кнеза Михаила о повратку у домовину.

Политички и историјски идентитет Кнежевине Србије сплетен је и укрштен кроз неколико преломних тачака, али и однос престонице и градова у унутрашњости, чиме је изражена специфична битност Крагујевца за сагледавање панорамског призора стварности ондашње државе.

Промена династије очитује се и у домену језика, превасходно кроз образовни ниво, али и политички код, путем реформе правописа, употребе народног језика, за шта се залагао Вук Караџић. Кнез Милош, током друге владавине, посебну пажњу је посвећивао законодавној улози језика за нормирање будућих изгледа српске државе у целини. Укрштај образовног и културног аспекта проматра се кроз истакнуто место Друштва србске словесности на друштвеној позорници града.

Симболика природних елемената имплементирана је кроз контраст доласка у Србију: Милоша и Михаила (ватра), с једне, и Јулије (вода и земља), с друге стране. Семантичка вредност елемента ватре упућује на митску фолклорну заснованост, а актуализација се остварује у процесу модернизације: ватромет и ватре са Врачара (Врачар се појављује на симболичком плану), свеће у прозорима Београђана, колективни однос радости и оданости династији Обреновић и Тополивница у Крагујевцу, ојачање националног идентитетског кода у несигурним временима.

[...] у даљини, над бреговима Врачара на, од таме невидљивом врху Авале, преголем се огањ подигао, као пламтећи чардак ни на небу ни на земљи. [...] Огањ је толики био да се читаву ноћ видети могао са свију страна Србије, као и из Срема и Баната. Велико је одушевљење међу народом настало кад је, на овај велики пламен са Авале, малим ватрометом са Фрушке Горе одговорено било. Лепота и тајновитост позорја ових Београду и Србији приближују ме (Велмар-Јанковић 2006: 67).

Метафорички значај елемената воде и земље преобликује се кроз токове снажних река, указујући на пролазност и релативност времена, али камен тврђаве показује постојаност, као опстојавање града кроз епохална гигања.

Сутра ујутро Кнегињи србској ја, Кнез-наследник и супруг њен, у сусрет у Земун полазим и тамо је на пристаништу, са почасном гардом и нашим достојницима, сачекујем. [...] Затим пароброд наш, [...] Дунавом до Ушћа плови гди, у сусретању моћних вода две реке, Јулија тврђаву стару калемегданску са Конаком Паше турскога, први пут ће угледати.

Савом ћемо потом, до у пристан србскога Београда пловити. А тамо, на пристаништу, сви великодостојници србски, дипломатически кор, почасна гарда и кавалерија, угледно грађанство и силан народ [...] чека нас (Велмар-Јанковић 2006: 126–127).

Београд долази до изражаја превасходно кроз егзистенцијалне просторе припадника династије Обреновић и истицање њихових особених карактеристика, доменом изгледа просторности. Хоризонтална пројекција града отвара се периферијом, Милошевим конаком у Топчидеру, наспрам Михаиловог и Јулијиног приватног оспољења у центру тадашњег дела српске вароши. Милошев конак у Топчидеру перципиран је махом кроз политички код, совјетници и министри. Посебан сегмент испољења и укрштаја негдашњег приватног Љубичиног места обитавања (Конак кнегиње Љубице) са образовним кодом града, доцније представља зграда Лицеја, један од упоришних маркера београдске средине. Микрохронотоп собе унутар просторности Лицеја одражава се кроз ехо гласа мајке и принципа сећања и присећања, на психолошко време Михаиловог идентитета, кроз утицај формативних година дечаштва на обликовање његове личности.

После смо са управитељем и професорима просторије Лицеја обишли. У тим сам просторијама, које су Конак моје Пресветле Матере биле, рано младихство своје провео. У омању једну собу су ме увели у којој сам некада читаве сахате учењу посвећивати морао. [...] Волио сам се завлачити у ту малену собу, у коју би с час на час, глас Материн, или шум корака Њеног, допирали.

Ни Милана, ни Матере моје, од давна нема. Ни мене, ондашњег (Велмар-Јанковић 2006: 112–113).

Требјешанин запажа двоструку перспективу лика Анастаса Јовановића, верног хроничара гномски кондензованог језичког домена, али и рефлектора, који осведочава промене панораме Кнежевине Србије, али и личне релације кнегиње Јулије и кнеза Михаила:

Анастас је у својим белешкама шкрт, његове реченице су ‘суве’, телеграфски кратке, али често афористички набијене, мудре, духовите или саркастичне. Његова тачна и прецизна реч открива проницљивог посматрача и доброг аналитичара (Требјешанин 1996б: 463).

Амбиваленција односа кнеза Милоша и Михаила усложњава се продором политичких и историјских чинилаца, као и специфичном јачином психолошког склопа оца, који је донекле снажнији у односу на фигуру сина.

Романескна структура формирана је кроз вишезначне аспекте контрастирања: на нивоу продора оријенталних и западних вредности, остварених кроз културни утицај, обликујући се у сагласју са политичком и историјском панорамом преломних дешавања на европској сцени, која се манифестују на свеукупне прилике у Кнежевини Србији у оквиру Отоманске царевине.

Визура лика кнеза Михаила тоналитетски је проматрана више кроз асоцијативно поље приватне сфере, али тек у садејству са јавним оспољењем, задобија се пуноћа и рељефност, као приказ релација са оцем, супругом, пријатељем Анастасом Јовановићем, министрима и чиновницима, као и фигурама учитеља Вука Караџића и Ђуре Даничића.

Метафизички слој наратива је многозначан и асоцијативним пољем премрежава готово целу структуру *Бездна*, остварујући се у битним, прекретним тренуцима психолошког профила Михаила. Прозрачне стране периода на Иванки затамњене су упозорењем непознате Циганке, а метафорички се повезују са аманетом-опоменом на самрти мајке Љубице, оживљавајући на тај начин у свести кроз сплетеност ових мотива. Мотивацијска линија се на изванредан начин продубљује и пророчки одзивања кроз сан и укрштај са религијским кодом (Побусени понедељак) уз асоцијативно проширење наративне нити о црним јајима као упозорењу на заокружење егзистенцијалне, судбинске равни периодом у Кнежевини Србији. Анастасова судбина је вишеструко преплетена са Михаиловом нити, указујући се и кроз сан појавом предсказања Љубице на психолошкој основи.

Ментални простор Михаилове личности обликован је аспектом политичке и личне идентитетске особености, али исконски садржај избија на површину кроз релативност дана и ноћи, прелазак сна, сненања и будног стања и материјализацију фигуре Сени у дотицају са психологијом лика. Осветљавајући портрете ликова *Бездна*, Требјешанин истиче њихову функционалност у редефинисању психолошког профила кнеза Михаила на размеђу владарске фигуре и емотивног одсјаја брака са Јулијом:

Логиком ума али и логиком књижевне имажинације Светлана Велмар-Јанковић успела је да оживи и приближи данашњем читаоцу једну несвакидашњу личност српске историје. [...] А сликајући трагични лик *Кнеза Михаила* разапетог између одговорне и тешке улоге владара у једном по Србе несрећном времену, с једне стране, и оне своје преосетљиве, страсне и нежне природе, с друге, писац је мајсторски насликао и једно суморно време и српски народ са његовим лицем и наличјем, а посебно оштро, рељефно и живо уобличио је неке од ликова људи из Кнежеве најближе околине, Кнеза Милоша, Анастаса Јовановића и Кнегињу Јулију (Требјешанин 1996а: 12).

Историјска основа романескног искуства базирана је кроз панорамски приказ епохалних промена у политичком смислу и формирања нових европских држава, као и друштвене стварности тадашње Србије, што све проналази одраза у жижној тачки личности кнеза Михаила. Колективни код бројних судбинских моментума уочен је кроз индивидуализовање историографског искуства, махом истакнутих личности реално заснованих у дотицају са просторношћу, а засенчених претежно историјским, али и друштвеним временским одредницама. Епоха Михаилове владавине наизменично је обликована кроз укрштај друштвене стварности Србије, спрам историјске епохе Европе, на размеђу Истока и Запада. Михајло Пантић образлаже интерлитерарне корелације дубоко поринуте у ткиво наратива, које се одражавају кроз начин организације приповедне структуре. Пантић запажа сплетеност историјске и психолошке линије, одређујућих за ритам читаве романескне сфере:

Историја се код Светлане Велмар Јанковић оплемењује психологијом, и обратно: психолошки увид у човека и у свет постаје уверљив између осталог и зато што је одређен чврстим, животним, историјским оквиром. О томе ће писац сасвим експлицитно проговорити у оним интермедијама романа *Бездно* (који јесте и историјски и психолошки роман), у дискретним коментарима објективнога приповедача (приређивача 'пронађених рукописа'), говорећи, и понављајући, да се непрозирност историје може савладати једино ослањањем на језичку 'прозирност ствари' и на 'чудо подударности'. Први је термин Набоковљев, други Јунгов: приповедач их узима више метафорично него дословно, будући да његова имажинација махом тече у очекиваном правцу (смењивање рукописа и гласова) (Пантић 1996: 753).

Наративна структура заснована је на доминанти принципа сећања и памћења, обликованог кроз кодификацију личног, породичног, друштвеног, историјског и политичког памћења, које се попут сребрне нити утква у срж *Лагума*, *Нигдине* и *Бездна*, достижући врхунац романескног уобличења у

аутобиографској прози *Прозрака*, наткриљујући и представљајући ауторски отисак хронотопа Београда у континуитету.

Меморијско искуство је на различите начине, али и у неједнаком обиму, заступљено у прозном стваралаштву. Реч – однос између изговорене и неизговорене, записане, али и прећутане – представља бит, која тек уз фотографије Анастаса Јовановића, у чијим обрисима запажамо материјализацијско отеловљење Сенке, као дубинске суштине кнеза Михаила – остварују смисаоно-значењско заокружење наратива *Бездна*.

Индивидуална судбина Анастаса Јовановића обележена је образовним кодом, израдом првог српског буквара Димитрија Давидовића, али и променом средине, преласком из Београда у Беч, ради школовања, као и напредовањем од еснафског слоја ка статусу првог српског фотографа.

Временска окосница наратива базирана је на дневничким забелешкама од периода на имању Иванка, током друге владавине кнеза Милоша и кнеза Михаила, све до напуштања Србије кнегиње Јулије 1865. године. Временска транспозиција активира се у дотицају са принципом присећања и сећања, кроз кључну тачку прве владавине кнеза Михаила, чиме се остварује проширивање асоцијативног низа, као и односа оца и сина, кроз дубинске, емотивне и психолошке отиске на личности младога кнеза.

Временска перспектива се усложњава, јер долази до стапања нити прошлости и садашњости, односно истовременог опстојавања више тренутака маркираних одредницом *сад*, а битних за развој и обликовање психолошког профила кнеза Михаила. Кулминациона тачка егзистенцијалне позиције постаје тренутак доласка у Србију, а коначно заокружење остварује се продором историјског и политичког у интимни свет, његовим ступањем на чело Кнежевине Србије. Лични идентитет обликован је наизменичним светлим и тамним тоновима кроз корелације са другима, али тамније тоналитете задобија кроз просторност Србије и преузимањем одговорности за судбину мале државе, интензивирањем њеног значаја кроз дипломатске односе са тадашњом Русијом, Француском, Енглеском и Италијом.

Јулијина дипломатско-политичка мисија је била изузетно значајна након бомбардовања Београда и конференције у Канлици (околина Цариграда), односно сукоба код Чукур-чесме. Дипломатски успех је био делимичан, али је представљао важну одредницу ка врхунцу оспољења кнез Михаилове личности – предаји кључева градова на простору Калемегдана – који је, иако није непосредно тематизован наративним искуством *Бездна*, назначен само атмосфером града Београда на путу ка ослобођењу.

Специфична тежина положаја Кнежевине Србије огледала се у чињеници да је представљала вазалну државу спрам Отоманске империје, а врхунац драмског набоја одиграо се кроз сукоб код Чукур-чесме. Колективни лик становника покренут овим мотивом одражавао је сву сложеност егзистенцијалног опстојавања унутар подељеног града, као и граничну линију и истакнуто место микрохронотопа Стамбол-капије. Историјски приказ догађаја указује се и кроз бомбардовање српског дела вароши са упоришне тачке Калемегдана, као и значаја страних посланика, чијим је посредовањем донекле ублажена та напета ситуација. Индивидуални приказ догађаја остварен је на нивоу кнежевског двора и баште, као и хоризонталном релацијом измештањем кнегиње Јулије на Топчидер, пошто је кнез Михаило у то време био у редовном обиласку Србије, те се и он враћа у предметну просторност.

Лик кнеза Михаила приказан је кроз развојни процес и формирање значајне владарске фигуре, у чему особито место заузима језичка компонента: од нијанси славеносрпског са примесама народног језика, с временом преовладава вернакулар. Требјешанин уочава истакнутост језичког аспектовања за самеравање целокупности кнез Михаилове унутрашње бити:

Кнез Михаило пише језиком архаичним, труди се да се приближи Вуковом али често, посебно на почетку романа, заноси на говор школованих пречанских Срба. Његова реченица је барокна, дугачка, разуђена, изнијансирана, емотивно обојена, каткад страсна, а каткад неумољиво логична, али увек отмена, мелодична (Требјешанин 1996б: 463).

Историјски обриси Београда формиран су другом владавином кнеза Милоша и кнеза Михаила, постепеним мењањем и прерастањем од оријенталне, патријархалне касабе до модерног, европског града тога времена. Обележавање педесетогодишњице Таковског устанка пак указује на значај слободе и одређене аутономије којом се одликовала Кнежевина Србија.

Велика свечаност ће бити. Много званица. Наших и страних. Народ на престолу.

Главна прослава ће се у Топчидеру држати.

И Орден се Таковски, узпоставља. [...] Прослава је била величанствена, а кад то кажем, мислим на суштинско значење речи 'величанствена' [...]. Зрачна и зарна.

Овај празник пробудио је, у народу, и њихова осећања и његову машту. Најбоље особине. Срби су били тихи у свечаности, радосни у спокојству.

Никад то нисам видела, тај вез духовне лепоте на мноштву. На људима, у људима, над људима (Велмар-Јанковић 2006: 508–509).

Историјски дијапазон представљен је у контексту ондашње перспективе великих држава и њиховог уплива на дешавања у малим, али се кроз дипломатске односе оспољавала савезништвима, али и, уопште, асоцијативним пољем значајних личности.

Михаилов двор, као и егзистенцијални простор оспољења јавне сфере, маркиран је салом за примање и радним кабинетом, док се интимна страна испољава микропростором спаваће собе. Микрохронотоп Михаиловог кабинета исказује се у контексту његове библиотеке, али и места сусрета са поданицима, током извршавања друштвених обавеза. Хоризонтална пројекција града обједињује Миријево и Вишњицу, као места испољавања Михаиловог хобија, јахања.

Свитања су прекрасна. Чим ујутро своје веџбе и кратку шетњу по башчи свршим, изјашим. Обично Молерчић прати ме а, понекад, и доктор Пацек. Јашимо према вишњичким и миријевским бреговима, одакле нам светлости дана прве долазе, а сунце полако изгрева. Таковога чудеснога, од зеленозлатне бистрине и дубине сочињеног неба, нигди видео нисам, какво је ово што се у јунијско свитање над Београдом разастире. Кад тако, сав јутарњом свежином очишћен, на неком од брежуљака изгревање сунца сачекам, и док силна пространства и дунавска, и банатска, и небеска у маглинама даљњим спајају се [...] (Велмар-Јанковић 2006: 110).

Преплетај светлости и тмине, као и интензивирање животних елемената у дослуху са природним циклусима, ноћи и зоре, остварује се кроз хронотоп јахања, као и упознавање кнегиње Јулије са раскоши рељефности београдске периферијске средине.

Ка миријевским брдима смо правац узели, јер ми је намера била да Јулији оно место на једној узвишици миријевској покажем, на којој излазак сунца волим дочекивати.

Кад смо до те узвишице стигли, измаглица је јоште над Дунавом лебдила, а мириси муља и ноћи што је протекла, танко изаткани, кроз ту маглину ка нама пробијали су се. Онда се иза брега код Вишњице сунце стало помањати, блесак не румен него жут па скоро бео расипајући (Велмар-Јанковић 2006: 140).

Друштвене и политичке силе моћи формирају се кроз стварање особене фреске тадашње стварности оличене у медијском исказу *Српских новина*. Профилишући се кроз релацију Милоша и Михаила, особито кроз Дукатовачке чланке, долази до изражаја заоштреност породичне динамике у дотицају са друштвеном стварношћу. Утицај политичко-историјске позорнице, као и мењања

значаја догађаја за остваривање слике владавине кнеза Михаила, рефлектује се кроз опстојање *Српског дневника* из Новог Сада.

Романескна структура *Бездна* одликује се принципом разлике, јер језик поред функције спојнице приватних светова ликова, Михаила и Јулије, задобија и оделит статус једног од јунака, као и тренутак метаморфозе младог кнеза кроз прихватање фатума.

Метапоетска квалитативна особеност града Београда, родног града Светлане Велмар-Јанковић, рекреира се кроз преломне етапе његовог развоја, указујући се као судбинска за приказане личности. Метафоричка слика родног простора, у дотицају са Михаиловом индивидуалном профилисаности, асоцијативно се проширује на поетску слику Србије проматране епохе. Широко захватајући различите слојевитости просторности, Гастон Башлар истиче два означитељска појма важна за сваког појединца – *родну кућу* и *ониричку кућу*. Родна кућа перципирана је асоцијативним низом: од валера породичног дома, издвајањем својствених места, све до степеновања завичајности. Карактеристичан оделит статус Кнежевине Србије дубоко је поринут у нутрини кнеза Михаила, одређујућом призмом напореда са свим другим просторним релацијама (Беч, Иванка). Ониричка кућа детерминише се унутрашњим животом особе, предочавањем свих оних скривених жеља, потреба и мисли, које се тек у ретким тренуцима оспољавају. Преломни тренутак повратка у Србију метафорички се пројектује као сустицај родне и ониричке куће у кнез Михаиловом бићу. Башлар запажа специфичне топичне корелације:

Rodna kuća je više nego stambeno zdanje, ona je i zdanje snova. Svako njeno skrovište bilo je mesto sanjarenja. A samo mesto je često davalo poseban karakter sanjarenju. U njemu smo stekli navike sanjarenja posebne vrste. Kuća, soba, tavan u kojem smo bili sami dali su okvire beskrajnog sanjarenja, [...] da za svakog od nas postoji onirička kuća, kuća sećanja-sna, izgubljena u senci nečeg daljeg od prave prošlosti. Ona, ta onirička kuća je, rekao sam, kripta rodne kuće (Bašlar 2005: 37).

Београд, целином посматран, оспољава бројне иновације покренуте током владавине кнеза Михаила, пре свега у културном и друштвеном аспект свакодневице. Београдска средина наизменично се проматра индивидуалним и колективним пресеком разноликих видова оспољења. Национални и културни обрасци конфигуришу се укључивањем многобројних модификацијских карактеристика друштвене панораме. Време владавине кнеза Михаила Обреновића, укључивањем у ракурс проматрања целокупности опуса Светлане Велмар-Јанковић, задобија делотворан статус и привилеговану улогу управо због

трансформације београдског окружења, које достиже у овом периоду један од својих врхунаца.

Србија, и уопште представа о њој, формулише се као фундаментална за спознају целокупне личности владара, али и битних карактеристика његовог доба кроз друштвени и историјски ход развитка и преображаја. Поетска и метафизичка визија државе, на граници реалности и имагинацијске надградње, означава основну наративну нит којом се испреда прича о временској позорници и улози централне фигуре на размеђу интимног и јавног света оспољења.

ИЗВОРИ

Велмар-Јанковић, С. (2006). *Бездно*. Београд: Стубови културе.

ЛИТЕРАТУРА

- Asman, A. (2011). *Duga senka prošlosti*. Kultura sećanja i politika povesti, Beograd: Čigoja.
- Bašlar, G. (2005). *Poetika prostora*. Beograd, Čačak: Gradac.
- Пантић, М. (1996). Историичност и поетичност, Светлана Велмар Јанковић, *Бездно*, 'Време књиге', Београд, 1995. *Летопис Матице српске*, 457(5), 751–756.
- Требјешанин, Ж. (1996а). Кнежева сенка и судбина, Светлана Велмар-Јанковић, *Бездно*, Време књиге, Београд, 1995. *Књижевне новине*, 47(921/922), 12.
- Требјешанин, Ж. (1996б). Књижевна студија случаја: Кнез Михаило, Светлана Велмар-Јанковић: *Бездно*, Време књиге, Београд, 1995. *Књижевност*, 49(100/3-4), 457–464.
- Hajdeger, M. (2009): Građenje, stanovanje, mišljenje. U Perović, M. R. (ured.), *Antologija teorija arhitekture XX veka* (str. 309–320). Beograd: Građevinska knjiga.

Marija M. Šljukić

POETICAL IMAGE OF BELGRADE INTO *THE ABYSS* ILLUMINATED BY THE IDENTITY OF PRINCE MIHAIL OBRENOVIĆ

Summary

The work examines the renowned period of Belgrade's development during the reign of Prince Mihailo Obrenović – a time that in many ways marked the beginning of the modernization process and the transformation of the oriental town into a city in the modern sense. This period,

partially narrowed by the opticum, provides insight into the modern modifications manifested in the social, cultural and political strata of the city. *The Abyss* is filled with the complexity of family, friendship and ruler relationships on an individual level (Mihailo, Julia, Miloš, Anastas), while the fullness of experience is expressed by the formation of characteristic collective images of Belgrade in the context of pivotal historical and social events. The novelistic structure is achieved through the sublimation of historical, political, cultural and social memory, expressed in the attitude towards language, photographs, as well as through various narrative techniques (diary, notebook, letters), thereby constructing an integral fresco of Belgrade during the observed era. The analytical method in conjunction with the poetics of space represents the primary way of configuring the urban environment, whereas more comprehensive observations, both at the level of characters and their relational relationships, and in the domain of center-periphery correlation, particularly specific microchronotopes (existential spaces of characters, Lyceum, room, garden) are achieved through the intertwining of psychoanalysis, folkloric code and Gaston Bachelard's phenomenology of imagination. The aim of the research is to conceptualize Belgrade on two levels: as a capital city undergoing transformation, and as a site whose role and significance reflect the broader influence of the state within the European framework.

Keywords: Svetlana Velmar-Janković, *Bezдно*, Belgrade, poetics of space, phenomenology of imagination